

Importpolitika és importforgalom az élelmiszergazdaságban

(I. rész)

Cikkünk az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézetben 1996-ban folytatott kutatásunkon, illetve az azonos címmel megjelent tanulmányunkon alapul. A téma egyik kulcskérdése az importliberalizálás és az importvédelem ellentmondásának kezelése, amely egy olyan ágazat tekintetében, mint az élelmiszer-gazdaság (illetve a mezőgazdaság és élelmiszeripar együtt), amely a magyar gazdaság egyetlen tartósan pozitív külkereskedelmi egyenlegű termelő ágazata, több szempontból is kiemelkedő fontosságú. Emellett kényes kérdés is, mert liberalizálás esetén felmerül a gyanú, hogy ezzel nem veszélyeztetjük-e a hazai termelők piaci pozícióit, másrészt viszont – különösen az Európai Unióhoz való csatlakozásunk tükrében – napjainkban csak a kölcsönös piacnyitás tekinthető távlatos megoldásnak.

Az utóbbi időkben egyre inkább erősödnek az importvédelem, a hazai termelők védelmének szükségességét hangoztató nézetek, ugyanakkor a megdrágult import az importtermékeket felhasználó – belföldi értékesítésre, illetve exportra – termelők tevékenységének nyereségességét veszélyezteti. Kérdés, hogy mi szolgálja jobban a nemzetgazdaság érdekeit:

- az import által keltett verseny, amely a hazai piac jobb ellátása mellett – a termelővel szemben támasztott magasabb belpiaci versenykövetelmények révén – az export versenyképességét is javítja, vagy

- az import visszafogása (takarékosági, illetve a hazai termelők védelmét hangoztató megfontolásokból). Az a tapasztalat, hogy akár a sajtó, akár a kutatás területén az exporttal jóval nagyobb mértékben foglalkoznak mind elméleti, mind gyakorlati megközelítésben, indokolja, hogy az import kérdéseit tegyük kutatásunk tárgyává.

Természetesen az importot nem lehet önmagában, a gazdaságpolitikai összefüggésekből, az adott „történelmi helyzetből” ki-

ragadva figyelni. Szükséges a kérdés árnyalt kezelése, a mezőgazdasági termelés sajátosságaiból adódóan is.

Az import kérdésének megítélését befolyásolta és befolyásolja az évtizedek óta tartó devizaszuíke, valamint az eladósodottság ténye és mértéke, amely szintén fenn fog maradni hosszú távon is.

A generális önellátás elvét – helyesen – már közel másfél évtizede feladtuk, de az import szükséges mértékéről (vagy az elengedhetetlenül szükséges importról) néha éles sajtóvitákat olvashatunk, és a szakmai körök, érdek-képviselői szervek véleménye is megoszlik e tekintetben.

Nem ítélték meg teljesen egyértelműen a multinacionális élelmiszeripari vállalatok jelenlétének importra gyakorolt hatása, mivel egyrészt csökken az import (e cégek magyarországi termelése kiváltja, illetve nagymértékben helyettesíti az addigi importot), másrészt viszont az alapanyag-szükségletet, eltérő mértékben ugyan, de sok esetben importból fedezik. A termelés jellege miatt ez egyes esetekben kihat más élelmiszeripari ágazatok importjára is (például a gyümölcsjoghurthoz felhasznált feldolgozott gyümölcs importja).

Az elmúlt évben több jelentős változás történt, amely az agrár- és élelmiszeripari termékek importjára hatással volt:

- a GATT-egyezmény miatt megnövekedett vámszint,
- a vámpótlék,
- a forintleértékelés.

Hosszabb idő óta ható tendencia a fizetőképes kereslet csökkenése, illetve a jövedelmek polarizálódása.

A külkereskedelmi politika eszközei

A külkereskedelmi politika része egy adott ország gazdaságpolitikájának, gazdasági stratégiájának. Adott szuverén ország külkereskedelmi politikájának fogalmán a

A generális önellátás elvét – helyesen – már közel másfél évtizede feladtuk, de az import szükséges mértékéről a szakmai körök, érdek-képviselői szervek véleménye is megoszlik.

Hosszabb idő óta ható tendencia a fizetőképes kereslet csökkenése, illetve a jövedelmek polarizálódása.

gazdaságpolitika (gazdasági viszonyok) által meghatározott és a külpolitika által befolyásolt célok, elvek, illetve a realizálásukat szolgáló eszközök, intézmények összességét, rendszerét értjük. A külkereskedelmi politika közvetlen feladatai közé tartozik, hogy

- a külkereskedelmi forgalomba kerülő exportárúk, illetve az adott ország hazai piacára kerülő külföldi termékek számára olyan mozgásteret biztosítson, amelyben érvényesülnek a tisztességes verseny követelményei;

- segítsen elő olyan gazdaságpolitikai gyakorlatot, amely a nemzeti erőforrásokat a nemzetközi munkamegosztásban rejlő adottságok, lehetőségek kihasználásával, az exportképes ágazatok fejlesztése, a kevésbé vagy nem versenyképes termelés importtal

történő helyettesítése révén, a lehető legnagyobb nemzeti jövedelem termelése érdekében mobilizálja;

- sajátos eszközeivel (a vállalt nemzetközi kötelezettségeket nem sértve) járuljon hozzá az ország világgazdasági pozícióit, külgazdasági egyensúlyát, alkalmazkodóképességét veszélyeztető külpiaci hatások kivédéséhez, semlegesítéséhez;

- a fenti céloknak megfelelő eszköz- és intézményrendszert alakítson ki és működtessen.

A külkereskedelmi politika fogalomrendszerében igen fontos tényező, hogy a megfogalmazott célokat, elveket, az eléréshez szükséges eszközöket, illetve intézményeket igen nagyban meghatározzák, egyes esetekben elősegítik, máskor gátolják a gazdasági viszonyok (gazdaságpolitika). Ennek megfelelően a külkereskedelmi politikát „történelmi” szakaszokra bontva lehet vizsgálni, akár viszonylag rövid időszakon belül is. Elemeire bontva fel lehet tárni a rendszer erősségeit, gyenge pontjait, a további lehetőségeket. A magyar külgazdasági stratégia (1995) célkitűzései között lényegében (természetesen konkrétabb megfogalmazásban) szerepelnek a külkereskedelmi politika „feladatai”, véleményünk szerint azonban túlzottan „exportcentrikus” a stratégia, az importtal kapcsolatban konkrét célkitűzések, elképzelések, tennivalók sem önmagukban, sem az exporttal összefüggésben nem szerepelnek, nem jelennek meg. A külgazdasági stratégia mondhatni egységesen kezeli a külkereskedelmet, az agrárszektor nincs külön kiemelve.

A külkereskedelmi politika nem más, mint a vámhatáron áthaladó árumozgásnak az állam (törvényhozás, kormány) által meghatározott célok érdekében történő szabályozása az általános politikai, gazdasági és társadalmi céloknak alárendelve.

Az állami szabályozás mértéke akkor a legkisebb, ha a kereskedelempolitika célja a szabadkereskede-

”

A külkereskedelmi politika
közvetlen feladata,
hogy járuljon hozzá az ország
világgazdasági pozícióit,
külgazdasági egyensúlyát,
alkalmazkodóképességét
veszélyeztető
külpiaci hatások kivédéséhez,
semlegesítéséhez.

◆

A szabadkereskedelem tág
teret biztosít a komparatív
előnyök érvényesülésének.

”

lem biztosítása. A magyar külkereskedelem-politikában a nagyon szigorú és közvetlen állami beavatkozással szemben már a nyolcvanas évtizedben megindult a liberalizálási folyamat, amely az importra is kiterjedt, és csak 1995-ben szenvedett – feltehetően átmeneti – csorbát a vámpótlék bevezetésével.

Protekciónizmus – évtizedes viták

A protekciónista kereskedelempolitika céljait a szabadkereskedelmi viszonyok, a piaci erők szerepének tudatos korlátozása révén tudja elérni. A szabadkereskedelem vagy protekciónizmus dilemmája a múlt század óta mind politikai, mind közgazdasági

tekintetben kulcskérdés. A szabadkereskedelem tág teret biztosít a komparatív előnyök érvényesülésének. A protekciónista, védővamos irányzat képviselői érvül hozták fel, hogy arra szükség van a nemzeti termelés, ipar kifejlesztéséhez, ami különösen kisebb, fejletlenebb államok (lásd Magyarország) esetében és érdekében lenne lehetséges-szükséges védelem.

A múlt század 60-as éveiben még inkább a szabadkereskedelmi irányzat volt az erősebb, 1870 körül azonban az Egyesült Államok és más országok a védővamos rendszerre tértek át, hogy iparukat fejlesszék. Napjainkban erősödik a szabadkereskedelmi irányzat.

Az agrár vámokat a múlt század végén vezették be, amikor a tengerentúli búza megjelent a piacon. Az agrárprotekciónizmus azóta is létezik, mértékéről, jogosultságáról évtizedes viták folynak. A protekciónizmus hatékonysága igen nagy mértékben a pénzügyi erőforrások függvénye, indokolhatják politikai indokok (a választók megnyerése) és nagymértékben alátámaszthatják a fogyasztók vélt, sugallt vagy valódi igényével (japán példa: a japán fogyasztók nem szeretik a kaliforniai rizst, a japán fogyasztók a japán marhahúst szeretik, mert az puhább stb.). A másik fontos tényező, amely az agrárprotekciónizmust részben indokolhatja, a mezőgazdasági termelés sajátossága, valamint a vidéki térség népességmegtartó erejének fenntartása, a környezetvédelem, a munkanélküliség kérdése, a kultúrtáj fenntartása és ápolása.

Az előzőekben felsoroltak mellett azzal is indokolható az agrárprotekciónizmus szükségessége, hogy a mezőgazdaságot az iparral ellentétben nem lehet teljes mértékben a versenyszférába tartozó ágazatnak tekinteni, jóllehet az ellenkező véget, a verseny kiiktatása is katasztrofális következményekkel járhat. Ez nemcsak az exportra történő értékesítésnél, hanem a

belföldi termelésnél is igaz (minőség, versenyképesség stb.). Különösen fontos követelmény az, hogy a minőségi termelésnek már a szántóföldön kell „kezdődnie”, jöllehet az ISO 9000-hez (nemzetközi minőségbiztosítási rendszer) hasonló rendszerek jobbára még csak az iparban kezdtek/kezdenek elterjedni, de vannak már kezdeti próbálkozások arra, hogy ezt az irányzatot a lánc „másik vége” (mezőgazdasági alapanyag-termelés) felé is kiterjesszék.

A jelenleg alkalmazott importkorlátozó eszköz,
a vámpótlék nem fér bele
a »szerves egység« gondolatkörbe, mindenképpen
erőszakos beavatkozásnak tekintendő,
tehát szerintünk minél előbb meg kell szüntetni.

Az importpolitikát nem szabad kiragadni a gazdaságpolitika egészéből, hanem annak szerves részeként kell felfogni. Hangsúlyozzuk, hogy szerves részeként, tehát nem egy bizonyos gazdaságpolitikai cél alá rendelni – mint ahogy most van, az adósságszolgálat, illetve egyenleg kérdése alá rendelve –, hanem a gazdaságpolitikának olyan egységeként kell felfogni, amely a szinergia elve alapján az egyéb gazdaságpolitikai és szociálpolitikai folyamatokat segítheti és vica versa. Éppen ezért az importpolitikának figyelembe kell vennie

- a fizetési mérleg, illetve a külkereskedelmi egyenleg helyzetét,

- a lakosság élelmiszerekkel és élvezeti cikkekkel való mennyiségi, strukturális és minőségi ellátását, továbbá

- a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számára a versenykeltő jellegét, amely a továbbiakban nem csupán az export számára biztosít fejlődési lehetőséget, hanem a belföldi piac hazai termékkel való jövőbeni ellátását is egyre inkább megalapozhatja.

A jelenleg alkalmazott (bár rövid időn belül megszüntetni tervezett) importkorlátozó eszköz, a vámpótlék nem fér bele ebbe a „szerves egység” gondolatkörbe, mindenképpen erőszakos beavatkozásnak tekintendő, tehát szerintünk minél előbb meg kell szüntetni (noha bevezetésének indokait értjük). Ugyanakkor a forintleértékelést elfogadható eszköznek tartjuk, hiszen a forint vásárlóereje csökkenésének az árfolyamban is tükröződnie kell.

A magyar agrárgazdaság importjának megítélésénél ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy ez az ágazat alapvetően exportorientált, sőt, az egyetlen olyan termelőágazat, amelynek külkereskedelmi

egyenlege tartósan pozitív. Éppen ezért – bár az importot nem lehet az exportcéloknak alárendelni, de mégis – amennyire lehet, az export elősegítésére is fel kell használni.

A direkt importkorlátozó beavatkozásokkal szemben a liberalizált importpolitika mellett tesszük le tehát voksunkat, mivel elképzelhetetlennek tartjuk, hogy agrárexportunkat egyoldalúan fokozhatnánk, célpiacainktól liberalizált elbánást várhatnánk, anélkül, hogy mi magunk ezt az utat követnénk. Ezt a gondolatot kiegészítjük azzal, hogy indirekt módon az importtal szemben indokolt lehet a hazai termék előnyben részesítése oly módon, hogy az – a marketingtudomány szerint kiterjesztett, tehát tág árufogalom értelmében – versenyképes legyen az importáruval szemben. Ehhez azonban nemcsak a magyar mezőgazdasági termelést, élelmiszeripari feldolgozást és kereskedelmet kell minden tekintetben versenyképesé tenni, hanem a marketing eszközeivel a magyar termék imázsát is legalább a külföldi áruével azonos szintre kell hozni.

Természetesen – figyelembe véve, hogy az import liberalizálását a GATT Mezőgazdasági Egyezménye az aláíró országok számára előírja – arra nem gondolunk, hogy az eddig vállalt liberalizáláson önszántunkból túlmenjünk, kötelezettségeinket e tekintetben túlteljesítsük. Kivételt képezhetnek olyan esetek, amikor az adott gazdasági helyzet – például áruhiány vagy exportfokozás lehetősége – azt indokolja. Erre példaként szolgálhat a Baromfi Terméktanács ismétlődő kérelme a Vámtarifa Bizottsághoz, melyben kedvezményes import vámkontingens megállapítását kéri baromfi-tenyészanyag importjára az export fokozása érdekében (lásd: *Magyar Baromfi*, 1995. november).

További liberalizálást fog jelenteni az, ha a tervekkel egyezően a CEFTA-országok 1998. január 1-jétől az egymás közti agrárvámokat megszüntetik. Természetesen az EU-csatlakozásunkkal (amelynek időpontja jelenlegi ismereteink szerint 2005 körül várható) ennél lényegesen nagyobb mértékű liberalizálás fog bekövetkezni.

Behozatal az elmúlt években

A magyar élelmiszergazdaság behozatalának alakulása az elmúlt hat évben két jól elhatárolható szakaszra osztható.

- Az időszak első felében, 1989 és 1991 között a teljes nemzetgazdasági import jóval dinamikusabban emelkedett, mint az élelmiszergazdaságé: 1991-ben az előző évihez képest az előbbi 57, míg az utóbbi csak 21 százalékkal nőtt.

- Az időszak második felében, 1992-től ez a tendencia megfordult és az élelmiszergazdasági behozatal növekedési indexe (forintban mérve, az előző évihez viszonyítva) rendre meghaladta a teljes nemzetgazdasági import emelkedését.

Utóbbiban egyrészt az játszott szerepet, hogy az agrárimport liberalizálása később kezdődött, mint a többi ágazaté (tovább fennmaradt bizonyos körben az engedélyköteles termékek rendszere, mint az ipari termékek területén); másrészt ebben az időszakban egyre számottevőbbé vált a hazai agrártermelés visszaesése. Különösen kiemelkedő volt az eltérés 1994-ben, amikor a teljes import 32, az ágazaté pedig 52 százalékkal nőtt. A növekedést 1995-ben több tényező (elsősorban a vámpótlék bevezetése) lefékezte, így a nemzetgazdaság teljes behozatala 1995-ben már csak 7 százalékkal nőtt az előző évihez képest, míg az agrárágazaté 7 százalékkal csökkent (USD-ben mért adatok alapján). Megjegyezzük, hogy a tendenciaváltozás ellenére nem tekintjük új szakasz kezdetének az élelmiszergazdasági importban az 1995. évi csökkenést, mivel annak alapvető okai az ágazat szempontjából „külső beavatkozásnak” tekinthetők.

Feltűnően jelentős eltérés tapasztalható az USD-ben és a forintban mért adatok között, még a változások tendenciáját illetően is. A rendkívül magas forintinfláció miatt az import értéke forintban mérve 1994-ről 1995-re jelentősen emelkedő tendenciát mutat – a növekedés 10,2 százalékos –, míg a dollárban mért adatok alapján jelentősen csökken: 7,1 százalékos a mérséklődés.

Ha az ágazat exportjának dinamikájával hasonlítjuk össze az importét, akkor is azt tapasztaljuk, hogy az ágazati import a vizsgált időszak csaknem minden esztendejében gyorsabb ütemben nőtt, mint az export. Ezt részletesen az 1. tábla mutatja be.

Az ágazat importja első ízben 1994-ben haladta meg a kritikus nagyságúnak tekinthető 1 milliárd dollárt, az azt megelőző években 600 millió USD-ről csak 800 millióra növekedett. A forintban mért 1995/1989-es értékindex 311,7 volt, míg USD-ben számítva csak 169,4. Az ágazat 1995. évi importja dollárban számítva csökkent, kerekén 1 milliárd USD-re. (A 2. tábla a forgalom indexeit mutatja be az 1990 és 1995 közötti időszakra.)

A nemzetgazdaság teljes külkereskedelmének és az élelmiszergazdaság külkereskedelmének láncindexei

2. tábla

(előző évi folyó áras forintmérték = 100)

Év	Export		Import		Egyenleg	
	Összesen	Élelmiszer-gazdaság*	Összesen	Élelmiszer-gazdaság*	Összesen	Élelmiszer-gazdaság*
1990	105,7	112,5	104,1	108,7	122,8	114,2
1991	126,6	137,7	157,0	120,6	-155,5	144,9
1992	110,4	104,6	102,7	106,1	38,2	104,1
1993	97,2	87,6	132,3	134,0	981,7	70,9
1994	137,7	133,9	132,2	151,8	119,2	121,7
1995	143,7	150,1	127,3	110,2	82,1	184,0

* Lásd az 1. táblánál. Forrás: KSH, ARH

Az élelmiszergazdaság a nemzetgazdasági importból csupán 6-8 százalékbán részesedik, 1991 és 1994 között ez az arány emelkedő tendenciájú volt, 1991-ben 6,2 százalék, 1994-ben pedig 7,4, de 1995-re ismét visszaesett 6,4 százalékra (a folyó áron forintban számított adatok alapján). Az export részesedése a vizsgált időszakban az ország teljes kiviteléből ennek az arálynak 3-4-szerese; 1995-ben is 3,6-szerese. Ugyanakkor azonban romlik az ágazat export/import aránya: ez a vizsgált időszakban 1991-ben érte el maximumát, a 3,83 értéket, 1994-re folyamatos csökkenéssel 2,18-ra szállt alá. Az 1995. évi arány ismét kedvezőbbé vált: az export növekedése és az import csökkenése révén 3,32 lett. Az import 1989 és 1994 közötti dinamikus növekedésének okai között elsőként kell megemlíteni a szabályozás

Az élelmiszergazdaság részesedése a nemzetgazdaság teljes külkereskedelméből

1. tábla

(milliárd Ft határparitáson folyó áron)

Év	Export			Import			Egyenleg	
	Összesen	Élelmiszer-gazdaság*	É/Ö (%)	Összesen	Élelmiszer-gazdaság*	É/Ö (%)	Összesen	Élelmiszer-gazdaság*
1989	571,3	130,2	22,8	523,5	40,2	7,7	47,8	90,0
1990	603,6	146,5	24,3	544,9	43,7	8,0	58,7	102,8
1991	764,3	201,7	26,4	855,6	52,7	6,2	-91,3	149,0
1992	843,6	211,0	25,0	878,5	55,9	6,4	-34,9	155,1
1993	819,9	184,9	22,6	1162,5	74,9	6,4	-342,6	110,1
1994	1128,7	247,6	21,9	1537,0	113,7	7,4	-408,3	133,9
1995	1621,4	371,7	22,9	1956,2	125,3	6,4	-334,8	246,4

* Ezen adatok nemcsak a statisztikai nomenklatúra szerint „Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek” elnevezésű főcsoport adatait tartalmazzák, hanem az „Anyagok, félkész termékek, alkatrészek” főcsoportba sorolt növényi és állati eredetű anyagokat is. Forrás: KSH.

Mezőgazdasági és élelmiszeripari külkereskedelmünk összefoglaló adatai, 1989–1995

(HS kód szerint, határparitáson)

Év	Export	Import	Egyenleg	Export	Import	Egyenleg	Export	Import	Egyenleg
	millió USD			millió rubel			milliárd Ft		
1989	1724	591	1133	999	186	813	130,2	40,2	90,0
1990	1916	606	1310	935	202	733	146,5	43,7	102,8
1991	2654	666	1988	87	105	-18	201,7	52,7	149,0
1992	2677	702	1975	0	7	-7	211,0	55,9	155,1
1993	1990	808	1182	0	4	-4	184,9	74,9	110,0
1994	2338	1078	1260	0	1	-1	247,6	113,7	133,9
1995	2923	1001	1922	0	0	0	371,7	125,3	246,4

Forrás: KSH, ARH

Mezőgazdasági és élelmiszeripari külkereskedelmünk összefoglaló adatai, 1989–1995

(indexek, előző év = 100)

Év	Export	Import	Egyenleg	Export	Import	Egyenleg	Export	Import	Egyenleg
	millió USD			millió rubel			milliárd Ft		
1990	111,1	102,5	115,6	93,6	108,6	90,2	112,5	108,7	114,2
1991	138,5	109,9	151,8	9,3	52,0	-2,5	137,7	120,6	144,9
1992	100,9	105,4	99,3	0,0	6,7	38,9	104,6	106,1	104,1
1993	74,3	115,1	59,8	0,0	57,1	57,1	87,6	134,0	70,9
1994	117,5	133,4	106,6	0,0	25,0	25,0	133,9	151,8	121,7
1995	125,0	92,9	152,5	0,0	0,0	0,0	150,1	110,2	184,0

Forrás: KSH, ARH adatok alapján saját számítás

liberalizálását, továbbá azt, hogy versenylőnyök miatt az EU-tagállamok sokkal inkább ki tudták használni a Magyarországra irányuló élelmiszer-gazdasági exportjukra viszonyossági alapon nyújtott piacrajtási előnyöket, mint a magyar exportőrök az ottani piacnyitási lehetőségeit.

Az 1989 és 1994 közötti importnövekedés okai között szerepel továbbá a hazai mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés visszaesése, a privatizációval együtt járó import-szívóhatás érvényesülése (a külföldi tulajdonos esetenként ragaszkodik a külföldi alapanyag segédanyag felhasználásához a minőségvédelemre, márkanévre hivatkozva), továbbá

- a hazai jövedelmek polarizálódása, ami egy szűk, de magas fizetőképességű és igényű réteg kialakulása révén a drága importcikk iránti igény emelkedéséhez is vezetett.

Az infláció ugyanakkor bizonyos mértékig az importnövekedés ellen hatott, de ennek mérséklő erejét az egyéb hatások elnyomták. Az 1995. évi importcsökkenés okai között a legfontosabbak

- a GATT Uruguay-forduló nyomán megnövekedett vámok („vámosság”),

- az egyszeri nagyobb, majd kisebb, de folyamatos forintleértékelés,

- a vámpótlék bevezetése, továbbá

- az infláció és a reálbércsökkenés nyomán a fizetőképes kereslet csökkenése.

A 3. és 4. tábla az ágazat külkereskedelmének összefoglaló adatait mutatja be 1989–1995. évekre.

A rubelelszámolású forgalom véglegesen csak 1995-re szűnt meg, ezért nehezíti az elemzést, ha csak a dollárban elszámolt forgalom adatait vizsgáljuk, ugyanakkor a jelentős forintinfláció miatt a rubel- és a dolláradatok együttesen tartalmazó forintszámok még jobban torzítanak. 1991-től azonban a csekély rubelforgalom miatt az USD-ben mért adatok kellő pontosságú képet adnak az ágazat forgalmáról.

(Következő számunkban folytatjuk.)

Szerzőink:
Kartali János az Agrárgazdasági Kutató
és Informatikai Intézet
tudományos osztályvezetője
Stauder Márta
az Intézet tudományos munkatársa